

ნინო სილაგაძე

ასოცირებული პროფესორი, თსუ

სასანური მოტივები ქართლის (იბერიის) სამეფოს არქიტექტურისა და სახვითი ხელოვნების ზოგიერთ ნიმუშში

ანტიკურ ხანასა და ადრეული შუა საუკუნეებში ქართულ სამყაროს მჭიდრო კონტაქტები აკავშირებდა ისლამამდელ ირანთან. ბუნებრივია, რომ პოლიტიკური და ეკონომიკური კავშირების პარალელურად ვითარდებოდა აგრეთვე ქართულ-ირანული კულტურული ურთიერთობებიც, რაც ასახულია ჩვენი ქვეყნის როგორც წინარექრისტიანული, ასევე ქრისტიანობის გავრცელების პირველი საუკუნეების ეპოქების ხელოვნებაში. განსაკუთრებით ეს ეხება ახ. წ. III-VI სს-ის პერიოდს, როდესაც აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორია სასანიანთა იმპერიის პოლიტიკური გავლენის სფეროში შედიოდა. ეს გავლენები გარკვეულწილად დასავლეთ საქართველოშიც ვრცელდებოდა. ირანული კულტურის და ზოროასტრული რელიგიის ელემენტები სახეზეა ხელოვნების სხვადასხვა სფეროში – არქიტექტურაში, რელიეფის, ჭედურობის, გლიპტიკის, გამოყენებითი ხელოვნების ნიმუშებში. ამ ფენომენის სხვადასხვა სახის გამოვლინებების შესწავლა, კლასიფიკაცია და კვალიფიცირება უძველესი ქართული კულტურისა და ირანულ სამყაროსთან მისი მიმართების კვლევის მნიშვნელოვანი ასპექტია.

იბერიის სამეფოში (უმეტესად ქვემო და შიდა ქართლში, კახეთში, განსაკუთრებით – მცხეთაში, თბილისსა და ზოგიერთ სხვა ქალაქში), ზოროასტრული მოსახლეობა, ეთნიკური სპარსელების უმცირესობა არსებობდა. ამის გამო ჩვენი ქვეყნის რუკა ირანული წარმოშობის მრავალი ტოპონიმით გადიდრდა (მაგ., ათეშგა¹, მოგვთაკარი, სოლდებილი, ხაშში, არადეთი, ხორნაბუჯი და სხვ.). უძველესი დროიდან საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული იყო აგრეთვე სხვადასხვა ტიპის ცეცხლის ტაძრები: მაგ., სამადლოს

¹ გ. ყიფიანი. ძველი თბილისის ზოროასტრული ტაძარი. რედ. რ. რამიშვილი. თბ. 2009, გვ. 3.

ტერიტორიაზე აღმოჩენილი კოშკურა ტიპის ტაძარი (ძვ. წ. IV-III სს.)² (სურ. 1); ფანაბურის ტიპის ე. წ. ჩოტრაკი; კვადრატული ფორმის, ადრეული ბაზილიკის მსგავსი ოთხსვეტიანი სამლოცველოები აიადანა და სხვ. ამ უკანასკნელი ტიპისაა ციხიაგორას (ძვ. წ. IV-III სს.)³, დედოფლის მინდვრის (ძვ. წ. II-I სს.)⁴ (სურ. 2) ტაძრების კომპლექსებში შემავალი ნაგებობები.

ირანული მოსახლეობის, ზოროასტრული თემების (რომელთა ეთნიკური შემადგენლობა ხშირად ჭრელი იყო – მათში, ირანელების გარდა, ქართველებიც იყვნენ ხოლმე გაერთიანებული), ცეცხლის ტაძრების, სალოცავების, საკურთხევლების არსებობა დაფიქსირებულია აგრეთვე ქართულ წერილობით წყაროებში („შუშანიკის წამება“, „ევესტათი მცხეთელის წამება“, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, „ქართლის ცხოვრება“, „რაჟდენის ცხოვრება“ და სხვ.)⁵.

ადრექრისტიანული ხანის მონუმენტურ ხუროთმოძღვრებაში შესაძლებელია გამოიყოს ძეგლთა განსაკუთრებული ჯგუფი, რომლების კომპოზიციაში იგრძნობა ირანული ზოროასტრული ტაძრების არქიტექტურის გავლენა⁶. ასეთი ძეგლები რამდენიმე კატეგორიად შეიძლება დაიყოს:

- ეკლესიები, რომლებიც ცეცხლის ტაძრის რეკონსტრუქციის შედეგად წარმოიქმნა. ასეთი რეკონსტრუქციის კლასიკურ მაგალითად შეიძლება ჩაითვალოს უფლისციხის ე. წ. კლდოვანი ბაზილიკა. გ. ყიფიანის ვარაუდით, ეს

² Ю. Гагошидзе. Самадло. Каталог. Тб. 1981, გვ. 52.

³ ზ. მახარაძე, გ. ნარიშკინიშვილი. ციხიაგორა აქემენიდურ ხანაში. „ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში“. №7. თბ. 2001, გვ. 47-63.

⁴ Nino Silagadze. Iberia and Rome. the Excavations of the Palace at Dedoplist Gora and the Roman Influence in the Caucasian Kingdom of Iberia. Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes. #13. Herausgegeben von Fr. Bertemes und A. Furtwängler. Berlin. 2008, გვ. 31, 41.

⁵ „...და დაიპყრეს ქართლი სპარსთა... და ყოველსა შინა ეკლესიათა ქართლისათა ცეცხლის-მსახურთა სპარსთა აღადგინეს ცეცხლი“ (ქართლის ცხოვრება. ტ. I. რედ. ს. ყაუხჩიშვილი. თბ. 1955, გვ. 139). „ამან ჰერაკლემ ტფილისს და მცხეთას და უჯარმას წარავლინა ქადაგნი, რაითა ყოველგან ქრისტიანნი ქალაქთა შინა ეკლესიათა შინა შემოკრბენ და ყოველნი მოგუნი და ცეცხლისა მსახურნი ანუ მონათლენ, ანუ მოისრენ“ (მოქცევაჲ ქართლისაჲ. შატბერდის კრებული. რედ. ე. გიუნაშვილი, ბ. გიგინეიშვილი. თბ. 1973, გვ. 326). ვახტანგ გორგასალმა და მისმა მეუღლემ რაჟდენის ნეშტი წრომიდან ნიქოზში გადაასვენეს და იქ ეკლესია ააგებინეს „საგზებელსა თანა ცეცხლისასა“ (ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 199).

⁶ სამეკლესიანი ბაზილიკის გვერდითი ეკლესიების ფუნქციონალური დატვირთვის საკითხისათვის. „თსუ ხელოვნების ისტორიისა და თეორიის კათედრის სამეცნიერო შრომათა კრებული“. №2. თბ. 2001, გვ. 144-156; Nochmals zu den ältesten georgischen Basiliken. „Georgica“. 26. 2003, გვ. 170-176; წარმართული ტაძრებისა და უძველესი ქრისტიანული ბაზილიკების ურთიერთიმართების ზოგიერთი საკითხი. „ხელოვნებათმცოდნეობა“. №4. თბ. 2002, გვ. 89-96; ქართული „საფლავს ზედა“ ეკლესიები და მათი პარალელები ახლო აღმოსავლეთში. „ხელოვნებათმცოდნეობა/Study of Art“. თბ. 2003, გვ. 135-143 (ქართულ და ინგლისურ ენებზე).

ნაგებობა თავდაპირველად ოთხსვეტიანი კვადრატის ფორმის ცეცხლის ტაძარი იყო⁷ (ი. გაგოშიძე მას მითრეუმაღ მიიჩნევს), რომელიც ქრისტიანულ ეკლესიად გადაკეთდა საკმაოდ მარტივი რეკონსტრუქციის შედეგად – მას აღმოსავლეთიდან აფსიდი მიუშენდა.

• მცირე ზომის აღმოსავლურქართული არქაული ეკლესიების ერთი ჯგუფი, რომლების ირანული ჩოტრაკის (კიოსკის ტიპის, ფანჩატურისებრი ოთხმხრივ გახსნილი ნაგებობა (სურ. 3)) მსგავსია. როგორც წესი, ესაა კრიპტაზე დაშენებული მარტივი ფორმა, რომელიც თავის თავში გარკვეულ მემორიალურ, საკრალური ადგილის აღმნიშვნელ ფუნქციასაც აერთიანებს და მცირე ზომის, კვადრატთან მიახლოებულ ფორმას წარმოადგენს. შენობა, უმეტეს შემთხვევაში, ერთი ან რამდენიმე მხრიდან ღიაა. ასეთია, მაგ., ჭერემის ეკლესია (IV-V სს.) (სურ. 4), ზედაზენი (VI ს.), უჯარმის ჯვარპატიოსანი. მათთან ახლოს დგას აგრეთვე მატანის ცხრაკარა – ე. წ. ცხრაკარა (V-VI სს.) (სურ. 5) და ნეკრესის მონასტრის ძველი ბაზილიკა (V ს.) (სურ. 6). ამ უკანასკნელს ჯერ კიდევ გ. ჩუბინაშვილმა „სათუო ბაზილიკა“ უწოდა მცირე ზომის, დიდი თაღოვანი შესასვლელების გამო გვერდითა ფიქტიურ ნაგებობაში, რომლებიც შენობას ცხაურა, ფანჩატურისმაგვარ იერს ანიჭებს⁸.

ხსენებული ჯგუფის ძეგლები ყველა „საფლავს ზედა“ ეკლესიას, მარტივი ფორმის წარმოადგენს⁹. ჩოტრაკის ტიპის ცეცხლის ტაძრებში სტრუქტურის გახსნილობა განპირობებულია მაზდეანური რელიგიური რიტუალებით და არ შეესატყვისება ქრისტიანული ეკლესიის ფუნქციას, მის ძირითად იდეას. სავარაუდოდ, ზოროასტრიზმიდან და ზოგადად წარმართობიდან მომდინარე მოტივები ადრეული შუა საუკუნეების არქიტექტურამ (უფრო ფართო კონტექსტში, ქრისტიანულმა კულტურამ) უმეტესად მემორიალურ ნაგებობებს, მარტივი ფორმებს, გარდაცვლილთა კულტს დაუკავშირა და შეინარჩუნა. ჩვენი

⁷ გ. ყიფიანი. კოლხეთის და იბერიის წარმართული ტაძრები და ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების წარმოშობის საკითხები. თბ. 2000, გვ. 1-12.

⁸ Г. Чубинашвили. Архитектура Кахетии. Тб. 1959, გვ. 44.

⁹ ნეკრესის მონასტერი ჯერ კიდევ წარმართობისდროინდელ წმინდა ადგილზე აიგო. გ. ჩუბინაშვილი დამაჯერებლად საუბრობს კახეთში ასეთი ადგილების ტრადიციის სიცოცხლისუნარიანობაზე. არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით ლ. ჭილაშვილი ამ ადგილზე მითრა-შხის სალოცავის არსებობას ამტკიცებს (L. Chilaschvili. Eine Inschrift auf dem Rand eines Kwewri aus Nekresi. „Georgica“. #26. 2003, გვ. 5-12). ნეკრესის მონასტრის ტერიტორიაზე ნაპოვნი ქვევრის ნატეხზე წარწერა მითრასათვის მიძღვნა აღმოჩნდა. საერთოდ, ყოფილ წარმართულ სალოცავზე ეკლესიის აგების პრაქტიკა ფართოდ გამოიყენებოდა საქართველოში. ასეთია, მაგ., ზემო ნიქოზის ძველი ბაზილიკა, რომელიც ამჟამად მოგვიანო ხანის გუმბათიანი ტაძრის სტრუქტურაშია ჩართული.

ვარაუდით, სწორედ ამიტომაცაა, რომ ირანული არქიტექტურიდან მომდინარე ელემენტები უფრო მეტად ადრეულ მარტირიუმებში, „საფლავს ზედა“ ეკლესიებშია სახეზე და ნაკლებად თვალშისაცემია იმ ნაგებობებში, რომლებსაც თავიდანვე მორწმუნეთა შესაკრებლის, ეკლესიის (ecclesia) ფუნქცია ჰქონდა.

მსგავს მოვლენას ვხედავთ ასევე ქრისტიანულ დასავლეთში: მაგალითად, გვიანრომაული მავზოლეუმების ცენტრული ფორმა მათთან ფუნქციურად და იდეურად ახლოს მდგომ პალეოქრისტიანულ მარტირიუმებში განმეორდა, მაშინ როდესაც საკუთრივ ecclesia უმეტესად ბაზილიკას წარმოადგენს¹⁰.

ქრისტიანული და ზოროასტრული სიმბოლიკის შერწყმის მაგალითებს ხშირად ვხედავთ ასევე ქართული ადრექრისტიანული სახვითი ხელოვნების ნიმუშებში. ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული და ირანული კულტურის ელემენტების შერწყმას ბევრად უფრო ხანგრძლივი ისტორია აქვს: ქართულმა წარმართობამ უძველესი დროიდან შეითვისა ირანული (არიული) გავლენები¹¹. ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე, სავარაუდოდ, ჯერ კიდევ ბრინჯაოს ხანაში შემოსულმა არიულმა სუპერსტრატამ კვალი დაამჩნია ქართულ წარმართულ პანთეონსაც¹². შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ გაიმი მითრას კულტის ერთ-ერთი სახეობის გადამუშავებულ ვარიანტს წარმოადგენს, აინინა – ანაპიტისა და ა. შ. მოგვიანებით აღმოსავლეთ საქართველოში ირანული მოსახლეობა გაჩნდა, რომელმაც აპურა-მაზდას თაყვანისცემა გაავრცელა იბერი-აში (არმაზის კერპი, რომლის სახელსაც უკავშირდება იბერიის სამეფოს დედაქალაქის ციტადელის სახელწოდებაც, თუმცა ზოგი მეცნიერი არ იზიარებს ამ მოსაზრებას¹³). ამრიგად, ირანული წარმოშობის ღვთაებებმა შეადგინეს ქართული წარმართული პანთეონის მთავარი ტრიადა.

განსხვავებულ სურათს ვხედავთ ანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოში. ბერძნული წარმოშობის კულტების გარდა (აპოლონი, არტემიდე, არეტუზა, ჰელიოსი, ნიკე და სხვ.), რომელთა თაყვანისცემის ტრადიცია კოლ-

¹⁰ საგულისხმოა, რომ ამ ტრადიციის გავლენით რომანულენოვან ქვეყნებში ტერმინი *basilica* ხშირად ზოგადად ქრისტიანული ეკლესიის გაგებით იხმარება, მიუხედავად ამ ეკლესიის არქიტექტურული ტიპისა.

¹¹ ს. მაკალათია. ღვთაება მითრას კულტი საქართველოში. „საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე“. ტ. 3. თბ. 1927, გვ. 183; მ. ქუთათელაძე. მითრას კულტი საქართველოში. თბ. 2006, გვ. 13-39.

¹² თ. ღუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1994, გვ. 238-241.

¹³ მ. თარხნიშვილი. ქართული ეკლესიის ისტორია. ტ. I. თბ. 1994, გვ. 260; მ. გველესიანი. ღმერთ არმაზის იკონოგრაფიისათვის. „წინაქრისტიანული ხანის ქართული ხელოვნება“. II სამეცნიერო სესიის მასალები. თბ. 2011, გვ. 54.

ხეთში ბერძენ კოლონისტებთან ერთად შემოვიდა და რომლებიც ადგილობრივმა მოსახლეობამ საკუთარ ღვთაებებთან გააიგივა, გავრცელებული იყო აგრეთვე ე. წ. ტრაპეზუნტელი მითრას კულტი. ეს უკანასკნელი ქალაქ ტრაპეზუნტის ოფიციალურ ღვთაებას წარმოადგენდა I-III სს-ში¹⁴ – ქალაქისა, რომელშიც ორი ეთნოსი, კოლხური და ბერძნული, სახლობდა.

ირანული წარმოშობის მზის, სინათლისა და სამართლიანობის ღვთაება მითრა ძალზე პოპულარული იყო რომის იმპერიაში II-III სს-ში, განსაკუთრებით – სამხედრო წოდებაში, გვიანრომულ ხანაში კი იმპერიის უმნიშვნელოვანეს ოფიციალურ კულტადაც ითვლებოდა. განსაკუთრებით გავრცელებული იყო ეს კულტი პროვინციებში.

მითრა-მხედრის გამოსახულება შემორჩენილია ტრაპეზუნტის საქალაქო მონეტებზე (II-III სს.)¹⁵ – ცხენოსანი ჭაბუკი მეომარი, რომლის ცხენის ფლოქვებთან გველის გამოსახულებაც მოცემული. თვალშისაცემია მისი მსგავსება წმ. გიორგის იკონოგრაფიასთან.

მსგავსი სიტუაცია I-IV სს-ში რომის იმპერიის სხვა პროვინციებში: მაგალითად, გერმანიაში და სირიაში მითრა აგრეთვე ცხენოსანი ჭაბუკის სახით წარმოგვიდგება (რელიეფი ნოიენჰაიმიდან (III-IV სს.), ღურა ეუროპუსის მოხატულობა მითრას ნადირობის სცენით (II-III სს.) (სურ. 7)), ხოლო თრაკიაში გავრცელებული იყო მითრას მსგავსი კულტი ე. წ. თრაკიელი მხედრის სახით, რომელიც მოგვიანებით, მრავალი ევროპელი მეცნიერის აზრით, წმ. გიორგის და სხვა წმინდა მხედრების იკონოგრაფიის პროტოტიპი გახდა¹⁶.

საინტერესოა, რომ იმპერიის მეტროპოლისში მითრას გამოსახულებები მხედრის სახით თითქმის არ გვხვდება. ეს ღვთაება უმეტესად ქვეითად გამოისახება. განსაკუთრებით პოპულარულია მითრას ბრძოლის სცენა ხართან (სურ. 8), სადაც ეს უკანასკნელი ბუნების ბნელ ძალებს, ქაოსს განასახიერებს, ასევე, ე. წ. ბანკეტის სცენები¹⁷ (სურ. 9) და მითრას დაბადება კლდი-

¹⁴ T. Dundua. Christianity and Mithraism. The Georgian Story. Tb. 1999, გვ. 3.

¹⁵ ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი, <http://geonumismatics.tsu.ge/ge/catalogue/types/?type=26>.

¹⁶ G. Kazarow. The Thracian Rider and St. George. "Antiquity". #12. 1938, გვ. 290-296.

К. Мачабели. Позднеантичная торовтика Грузии. Тбилиси, 1976, с. 106-120.

¹⁷ M. J. Vermaseren. Mithras: the Secret God. London. 1983, გვ. 29; D. Ulansey. Origins of Mithraic Mysteries. Cosmology and Salvation in the Ancient World. Oxford. 1991, გვ. 8, 94; M. J. Vermaseren. Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae. v. I. Hague. 1956, გვ. 29; L. M. Hopfe. Archaeological Indications of the Origins of Roman Mithraism. Uncovering Ancient Stones: Essay in Memory of H. Neil Richardson. ed. L. M. Hopfe. Philadelphia. 1994. გვ. 147-158.

დან (Petra Genetrix¹⁸) (სურ. 10). აღმოსავლეთში (ირანში, ბაქტრიაში) გვხვდება ასევე მითრა-მეეტლის გამოსახულებები¹⁹.

ამრიგად, ცხადია ირანული კულტურის გავლენა ქართულ წარმართულ პანთეონზე. თუმცა ეს გავლენები რემინისცენციების სახით გვხვდება აგრეთვე ქრისტიანულ ეპოქაშიც. ამ მხრივ განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ადრექრისტიანული ქართული რელიეფის, ტორევიტიკისა და გლიპტიკის ცალკეული ნიმუშები²⁰.

ჩვენს მიერ განხილული რელიეფური ნიმუშები უმეტესად V-VI სს-ს განეკუთვნება და ეკლესიების კედლებსა თუ მცირე არქიტექტურულ ფორმებს – სტელებსა და კანკელებს – ამკობს. მათზე ხშირადაა მოცემული სასანური ირანის კულტურიდან შემოჭრილი მოტივები და სიმბოლური გამოსახულებები.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ამ მხრივ რელიეფური სტელების, ქვაჯვარების შემკულობა. სტელას ფორმა თავისთავად გულისხმობს გარკვეულ რელიგიურ, მემორიალურ და აგრეთვე სოციალურ შინაარსსაც – საკრალური გამოსახულებების (ქრისტე, ღვთისმშობელი, ანგელოზები, სახარებისეული სცენები და სხვ.) გარდა, ქართულ ადრექრისტიანულ სტელებზე ხშირად ვხედავთ ასევე საერო პირებს. სავარაუდოა, რომ სტელები იმ ეპოქაში გარკვეულ სამართლებრივ დოკუმენტსაც წარმოადგენდა, რომლის ძალითაც დეკლარირებული იყო მაღალი მოხელის ძალაუფლება თუ ფეოდალის საკუთრების უფლება. რადგან შუა საუკუნეებში ასეთ საკუთრებას ძირითადად მიწა წარმოადგენდა, სრულიად სამართლიანად მიგვაჩნია მოსაზრება, რომ რელიეფური სტელები ხშირად მამულის მიჯნის ნიშნის ფუნქციასაც ასრულებდა. ჩვენი აზრით, სწორედ ამ მიზეზით ვხვდებით ირანულ სიმბოლურ მოტივებს V-VII სს-ით, უმეტესად კი მაინც VI ს-ით დათარიღებულ ქვაჯვარებზე. ცნობილია, რომ ამ პერიოდიდან ძლიერდება ირანის ექსპანსია ამიერკავკასიაში. ეს ექსპანსია ძალიან საგრძნობია ქვემო ქართლში, შიდა ქართლში და კახეთის დაბლობ რეგიონებში, მაზდეანობის ინტენსიური პროპაგანდის შედეგია ამ ტერიტორიებზე ცეცხლთაყვანისცემელთა თემების არსებობა. მაზდეანობის გარდა,

¹⁸ „...ისინი, ვინც მითრაიზმს მისდევნენ, ამბობენ, რომ მითრა კლდიდან წარმოიშვა“, – წერს იუსტინე მარტვილი თავის „დიალოგში ტრიფონთან“ (იხ. St. Justin Martyr. Dialogue with Trypho, <http://www.earlychristianwritings.com/text/justinmartyr-dialoguetrypho.html>); M. J. Vermaseren. The Miraculous Birth of Mithras. “Studia Archaeologica”. #1. ed. L. Gerevich, Brill. 2011, გვ. 83-109.

¹⁹ M. Shenkar. Images of Daēnā and Mithra on Two Seals from the Indo-Iranian Borderlands. “Studia Iranica”. #44. 2015, გვ. 97-117.

²⁰ Н. Чубинашвили. Хандиси. Тб. 1972, გვ. 70-75, 94-95.

ირანის შაჰები ქრისტიანობის სხვა, არადიოფიზიტურ მიმდინარეობებსაც უწევდნენ მფარველობას (მაგ., ნესტორიანელობას, მონოფიზიტობას და სხვ.). ირანის ხელისუფლების მფარველობით სარგებლობდნენ აგრეთვე მანიქეველებიც.

უკეთ რომ გავერკვეთ საკითხის არსში, მივმართოთ ქართლის პოლიტიკური ისტორიის ზოგიერთ მომენტს და ქართულ მატრიანებს: „ხოლო ბინქარან, ეპისკოპოსი ცეცხლის-მსახურთა, ასწავებდა ქართველთა სჯულსა თვსსა, არამედ არავინ ერჩოდა წარჩინებულთაგანი, გარნა წურილი ერი მიიქცა მრავალი ცეცხლის-მსახურებასა. ამისთჳს მწუხარე იყო საგდუხტ დედოფალი... მაშინ მოიყვანა მღვდელი ჭეშმარიტი საბერძნეთით სახელად მიქაელ.. და ესე მიქაელ ეპისკოპოსი წინააღუდგა ბინქარან მაცდურსა ... იპყრა სარწმუნეობასა ზედა ყოველნი წარჩინებულნი ქართლისანი და ერიცა უმრავლესი, არამედ მცირენი ვინმე წურილი ერისაგანი მიეცეს ცეცხლის-მსახურებასა“²¹. ჩვენთვის საინტერესოა ცნობა, რომ „წარჩინებულთაგანი“ არ ექცევია ირანის გავლენის ქვეშ: საფიქრებელია, რომ ჯუნაშერის ეს მონაცემები სიმართლეს შეეფერება: ვარსკენ პიტიახშის რენეგატობა მართლაც იშვიათ მოვლენადაა შეფასებული, რომლიც მალევე აღიკვეთა სამეფო ხელისუფლების მიერ. თუმცა, სავარაუდოდ, VI ს-ში სიტუაცია შეიცვალა. 523 წელს ქართლში მეფობა გაუქმდა და ისევ ჯუნაშერთან ვკითხულობთ: „მაშინ მეფემან სპარსთა ურმიზდ მისცა ძესა თვსსა რანი და მოვაკანი, რომელსაც ერქუა ქასრე ამბარვეზი. მოვიდა და დაჯდა ბარდავს, და უწყო ზრახვა ერისთავთა ქართლისათა: აღუთქუა კეთილი დიდი, და დაუწერა საერისთოთა მათთა მამულობა შვილითი-შვილამდე.. განდგენეს ერისთავნი და თვს-თვსად ხარკსა მისცემდეს ქასრე ამბარვეზსა.“²² ამრიგად, VI ს-ის პერიოდი ემთხვევა ქართლში ირანის პეგემონიის ხანას – ამ წლებში ქართველი ღიღებულები შაჰინშაჰისაგან და მისი მარზპანისგან იღებენ თანამდებობს, საერისთავოებს და სპარსელებივე უმტკიცებენ მათ უფლებას მამულებზე. ყოველივე ეს ემთხვევა სოციალურ-ეკონომიკურ პროცესებსაც: მიწების ინტენსიურ გადაქცევას მეძვადრობით საკუთრებად. მოგვიანებით (VI ს-ის მიწურულს), როდესაც სასანიანთა იმპერია აჯანყებებმა მოიცვა და „უცალო იქმნეს სპარსნი“, ქართველმა ღიღებულებმა კეისართან გაგზავნეს მოციქულები, რათა „უჩინოს მეფე ნათესავთაგან ქართლისათა“. პირობა იგივე იყო: „იყვნენ ერისთავნი იგი თვსსა საერისთოთა შეუცვალებლად“.²³

²¹ ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 145.

²² ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 217.

²³ ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 217.

VI საუკუნის რელიეფურ სტელებზე ხშირად ვხვდებით დიდებულებს სპარსულ სამოსში, რომლებსაც ხელში დამახასიათებელი ფორმის ყვავილი (ლოტოსი, ტიტა, შრომანი?) უჭირავთ: მაგ., ფილა-სტელა სამწვერისიდან (V-VI სს-ის მიჯნა), განთიადის, ბაშკიჩეთის (სურ. 11) და ათანასეს სტელები, დმანისის სიონის საკურთხეველიდან ამოღებული ქვაჯვარი (VI ს.)²⁴ და სხვ. ყველა შემთხვევაში რელიეფზე გამოსახულ მამაკაცს იდაყვში მოხრილ ხელში ზეადმართული ყვავილი უჭირავს²⁵.

ქართულ სინამდვილეში ასეთი ყვავილის გამოსახულების ჩვენთვის ცნობილი ნიმუშებიდან უადრესია ფაფაკ პიტიახშის თასი არმაზისხევიდან (III ს-ის ბოლო)²⁶ (სურ. 12) და სარგვეშის თასი ბაჰრამ II-ის, მისი მეუღლისა და ტახტის მემკვიდრის გამოსახულებებით (283-293)²⁷. ერთ შემთხვევაში ყვავილი პიტიახშს უჭირავს, მეორეში – დედოფალს.

რაც შეეხება ირანის ხელოვნებას, მსგავსი ყვავილის გამოსახულება საყოველთაოდაა გავრცელებული (მაგ., ბაჰრამ II-ის ინვესტიტურის ამსახველი რელიეფი ბაჰრამ-ე დილაკიდან, სადაც მაგუპატი კარტირი ყვავილს დედოფალ შაბურ ღუხტაკს გადასცემს²⁸ (სურ. 13)).

როგორც ნ. ჩუბინაშვილი აღნიშნავს, ყვავილის სიმბოლურ გამოსახულებას, საკრალური მნიშვნელობის გარდა, სოციალური დატვირთვაც შეიძლება ჰქონდეს: ის შეიძლება ინვესტიტურის, გარკვეული უფლების დამადასტურებელი ნიშანი იყოს²⁹. საფიქრებელია, რომ ქართულ რელიეფურ სტელებზე გამოსახულ ყვავილს დაახლოებით იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც სასანურ კულტურაში: ეს ერთგვარი ინსიგნიაა, რომელსაც ქართველი დიდებულები ირანის ხელისუფლებისაგან იღებდნენ.

ბაშკიჩეთის, ათანასეს, განთიადის და სხვ. სტელებზე გამოსახულ დიდებულებს ირანული საზეიმო გრძელი, ცრუსახელოანი სამოსი აცვიათ. მსგავს კოსტიუმს ვხვდებით იმ ეპოქის თითქმის ყველა ნიმუშზე: მცხეთის

²⁴ კ. მაჩაბელი. ადრეული შუა საუკუნეების ქართული ქვაჯვარები. თბ. 2008, გვ. 20, ტაბ. 1, 36.

²⁵ ასეთი ყვავილები ეკლესიათა დეკორშიც გვხვდება: მაგ., ქვემო ბოლნისის ეკლესიის გათხრებისას აღმოჩენილი სვეტის ბაზა (VI ს.), წილკნის ეკლესიის სარკმლის თავსართი (V ს-ის II ნახ.).

²⁶ გ. წერეთელი. არმაზის ბილივკა. „ენიმკის მოამბე“. XIII. თბ. 1941, გვ. 9, 55-56; K. Machabeli. Позднеантичная торевтика Грузии. გვ. 106-116.

²⁷ K. Machabeli. Позднеантичная торевтика Грузии, გვ. 116-121; Н. Чубинашвили. Хандиси, გვ. 95.

²⁸ A. Mahmoudabadi. A Review of Sassanid Images and Inscriptions. http://www.iranchamber.com/history/sassanids/sassanid_images_inscriptions3.php. 2010.

²⁹ Н. Чубинашвили. Хандиси, გვ. 95.

ჯვრის რელიეფებზე (სურ. 14), ბრდაძორის სტელაზე და სხვ. როგორც ჩანს, სწორედ ესაა ჯუანშერის მიერ ნახსენები „სამოსელი ხუასროვანი“, რომელიც ირანული სამოსის მნიშვნელობით იხმარება.

საინტერესოა და განსხვავებულია სამწევრისი ფილა-სტელა (სურ. 15), სადაც მამაკაცი ყვავილით ხელში მედალიონში ჩასმული, ბუნზე აღმართული ტოლმკლავა ჯვრის გვერდითაა წარმოდგენილი. ნ. ჩუბინაშვილი ამ რელიეფს „საინვესტიტუროს“ უწოდებს³⁰. უჩვეულოა პერსონაჟის ჩაცმულობა, რაც, ბუნებრივია, მის ვინაობასთანაა დაკავშირებული. ეს ჩაცმულობა არ ჰგავს ამ ეპოქაში გავრცელებულ ქართულ-ირანულ კოსტიუმს. მამაკაცს თავზე ძვირფასი ქვებით შემკული დიადემა ადგას, რომლის მსგავსსაც ბიზანტიაში უმაღლესი ხელისუფლების წარმომადგენლები ატარებდნენ. მისი სამოსი ასევე უფრო ბიზანტიურს მოგვაგონებს: მოსასხამი, რომელიც ცალ მხარეზე შეკრული ფიბულით და კიდეზე მორთულია ვიწრო ორნამენტული ზოლით. მამაკაცი უწევროა და ორი გრძელი ნაწნავი აქვს³¹. როგორც ნ. კონდაკოვი აღნიშნავს, მოდა გრძელ თმაზე და ნაწნავებზე ბიზანტიაში V ს-ში ვრცელდება.³²

ამრიგად, სამწევრისი სტელაზე გამოსახული მამაკაცის ჩაცმულობას და ვარცხნილობას თითქმის არ აქვს ანალოგი V-VII სს-ის ქართულ სახვით ხელოვნებაში. ის არც ირანულ ჩაცმულობას ჰგავს და არც ხანდისის სტელაზე (VI ს.) მოცემული მამაკაცის (ერთი მოსაზრების თანახმად – ქტიტორის³³, მეორის მიხედვით – წმ. კვირიკეს³⁴) სამოსს. ეს სამოსი მოკლე ჩოხისა და ფართო შარვლისაგან შედგება, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მოსახლეობის ეთნოგრაფიულ კოსტიუმს მოგვაგონებს. გარდა ამისა, ხანდისის სტელაზე გამოსახულ მამაკაცს მოკლე და ხშირი, ხუჭუჭი, ქუდისებრი ვარცხნილობა აქვს.

თუ ჩვენი მოსაზრება მართებულია და სამწევრისი სტელაზე გამოსახულ დიდებულს მართლაც ბიზანტიური სამოსი აცვია და სამეფო დიადემა

³⁰ Н. Чубинашвили. Хандиси, გვ. 59.

³¹ ზოგიერთი მოსაზრებით, სტელაზე ქალია გამოსახული, თუმცა ეს ნაკლებადაა სავარაუდო: ჩაცმულობა მამაკაცისაა, ფიგურას არ აქვს თავსაბურავი, რაც აუცილებელია ქალისათვის და სხვ. სტელის ვიწრო წახნაგზე, მართალია, მოცემულია წარწერა „სახრაჰანდოხტ“ (Н. Чубинашвили. Хандиси, გვ. 61), მაგრამ არაა აუცილებელი, ეს სახელი რელიეფზე მოცემულ პიროვნებას ეკუთვნოდეს – ქვასვეტების წარწერებში ხშირად მოიხსენიებიან ქტიტორის ოჯახის წევრებიც.

³² Н. Кондаков. Очерки и заметки по истории средневекового искусства и культуры. Издательство Чешской академии наук и искусств. 1929, გვ. 93.

³³ Н. Чубинашвили, Хандиси, გვ. 59.

³⁴ კ. მაჩაბელი. აღრეული შუა საუკუნეების ქართული ქვაჯვარები, გვ. 116.

უკეთია, შეიძლება ითქვას, რომ ეს ჩვენთვის ცნობილი ერთადერთი შემთხვევაა V-VII სს-ის ქართულ სახვით ხელოვნებაში, სადაც უმეტესად ქართულირანულ კოსტიუმს ვხედავთ. დიადემის (ან, შესაძლოა, დიადემის ფორმის გვირგვინის) არსებობა შესაძლებელს ხდის ასევე ვარაუდის გამოთქმას პერსონაჟის ვინაობის შესახებ, თუმცა ეს საკითხი ჩვენი სტატიის პრობლემატიკას სცილდება.

ასევე აღსანიშნავია ძალზე საინტერესო ძეგლი, რომელიც ბოლნისში, „ლამაზი გორას“ ტერიტორიაზე აღმოჩენილი და პირველად ჯ. ამირანაშვილის მიერაა გამოქვეყნებული³⁵. ესაა რელიეფური სტელის ფრაგმენტი, რომლის ერთ მხარეს გამოსახულია მამაკაცის ბიუსტი საინტერესო ჩაცმულობითა და აქსესუარებით (VI ს-ის I ნახ.) (სურ. 16). მკვლევარი მას პიტიახშად მიიჩნევს. ჩვენც სწორედ პერსონაჟის სამოსზე, ვარცხნილობაზე, ატრიბუტებზე გავამახვილეთ ყურადღება, რადგან, როგორც ირკვევა, ყოველივე ეს დეტალი იკონოგრაფიულ შტრიხს წარმოადგენს, რომლებიც სხვადასხვა კანონიკური ტიპის გამოსახულებებიდანაა აღებული.

პირველ რიგში, ყურადღებას იწვევს სავარაუდო პირიახშის ვარცხნილობა – ზევით აწეული და სფეროსავით მრგვალად დაყენებული თმა სამი ნაწნავითა თუ ლენტის ბოლოებით. შეკრული თმა შემკულია წრეებით, ალბათ – პატარა დეკორატიული დისკოებით. ასეთი ვარცხნილობა სასანური ეპოქის ირანისთვისაა დამახასიათებელი, მაგრამ, როგორც ირკვევა, არა საყოველთაოდ, არამედ მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევებში: ის სამეფო ხელისუფლების ნიშანს წარმოადგენს. როგორც რობერტ გიობლი აღნიშნავს, თითოეულ სასანიან მეფეს აქვს საკუთარი, მხოლოდ მისთვის შექმნილი რთული ფორმის გვირგვინი³⁶ (სურ. 17), რომელიც სუვერენის პიროვნებას გამოარჩევს ოფიციალურ გამოსახულებებზე – მონეტებზე, გლიპტიკის ნიმუშებზე, რელიეფებზე და სხვ.³⁷ ასეთივე პრაქტიკას მიმართავენ ქუშანური დინასტიის და ბაქტრიის მეფეები (მაგ., გამოსახულებები ე. წ. ქუშანურ-სასანურ მონეტებზე) (სურ. 18). გვირგვინები სხვადასხვა დეკორატიულ ელემენტებს შეიცავს, მათ შორის – ზოროასტრული ღვთაებებისათვის დამახასიათებელ ატრიბუტებს: ძირითადად ესაა სამი ღმერთის – აჰურა-მაზდას, მითრა-

³⁵ ჯ. ამირანაშვილი. ბოლნისის რელიეფური სტელა და მისი კვეთის ტექნოლოგია. „საბჭოთა ხელოვნება“. №6. თბ. 1969, გვ. 33-35.

³⁶ M. Shenkar. Royal Regalia and the “Divine Kingship” in the Pre-Islamic Central Asia. PAR-THICA, Incontri di culture nel mondo antico. ed. Carlo Lippolis. #19. Pisa-Roma. 2017, გვ. 55-74.

³⁷ R. Göbl. Sassanidische Numismatik. Braunschweig. 1968, გვ. 7-8; The Cambridge History of Iran. v. 3 (1). ed. H. Bailey. New-York. 2006, გვ. 135.

სა და ანაპიტის – სიმბოლოები. შესაბამისად, არსებობს ანაპიტური ტიპის, მითრას ტიპის, აპურა-მაზდას ტიპის გვირგვინები. მაგალითად, ბაპრამ I (273-276) თავის მონეტაზე (სურ. 19) რადიალური სხივებით შემკული გვირგვინითაა წარმოდგენილი, რაც მითრას სიმბოლოა³⁸ (ასეთივე გვირგვინით წარმოდგენილია მითრა თაღ-ო-ბოსთანის რელიეფზე (379-383) (სურ. 20), ბაქტრიულ მონეტებზე (სურ. 21), საბეჭდავზე ბერლინის მუზეუმიდან,³⁹ საბეჭდავზე ბრიტანეთის მუზეუმიდან⁴⁰ და სხვ.). ფრთიანი გვირგვინები აპურა-მაზდაზე მიუთითებს, როგორც ეს წარმოდგენილია, მაგალითად, თასზე ხოსრო ანუშირვანის (531-579) ნადირობის გამოსახულებით (სურ. 22), ან პეროზ I-ის (459-484), ხოსრო II-ის (591-628) მონეტებზე და სხვ.

უნდა ითქვას, რომ ასეთი ღვთაებრივი სიმბოლოები არ გვხვდება სატრაპების, პიტიახშების თუ სხვა დიდებულების გამოსახულებებზე, მათ მხოლოდ მეფე და დედოფალი ატარებენ.

ამ იკონოგრაფულ ატრიბუტებს შორის არის ერთი, რომელსაც რობერტ გიობლი „გლობუსს“ უწოდებს სხვა ტერმინის არარსებობის გამო – ესაა ზევით აწეული მრგვალად შეკრული თმა, რომელიც რეალურად ალბათ პარიკს ან რამე სხვა დეკორატიულ ელემენტს წარმოადგენს და რომელიც სასანიანი მეფების უმეტესობის გვირგვინებზე გვხვდება. სხვათა შორის, თუ დავაკვირდებით ზოგიერთ გამოსახულებას, მათ ისეთივე დეკორატიული დილაკები ამკობს, როგორც პიტიახშის ვარცხნილობას ბოლნისის სტელაზე (მაგალითად, რელიეფი თაღ-ო-ბოსთანთან (სურ. 23). ამ ატრიბუტით, მეფეების გარდა, წარმოდგენილი არიან ხოლმე აპურა-მაზდა და ქალღმერთი ანაპიტი. ხსენებულ რელიეფზე ხოსრო II, აპურა-მაზდა და ანაპიტი თითქმის ერთნაირ თავსაბურავებს ატარებენ. ამავე დეტალს ვხედავთ შაბურ I-ის კამეაზე (240/242-272/273) (სურ. 24), ბაპრამ IV-ის (388-399) ონიქსის გემაზე⁴¹ და სხვ. როგორც ჩანს, ეს ატრიბუტი მთელი სასანური ეპოქის განმავლობაშია აქტუალური, მას ვხედავთ აგრეთვე ამ დინასტიის უკანასკნელი მეფის, ივზიდერდ III-ის (632/633-651/652) გვირგვინზეც. ზოგჯერ „გლობუ-

³⁸ J. de Morgan. Manuel de numismatique orientale de l'antiquité et du moyen age. I. Paris. 1923-36, გვ. 668, ფიგ. 37.

³⁹ F. Grenet. Mithra. Iconography in Iran and Central Asia, 2006. http://www.cais-soas.com/CAIS/Religions/iranian/Mithraism/mithra_iconography_iran.htm.

⁴⁰ P. Calieri. On the Diffusion of Mithra Images in Sassanian Iran. New Evidence from a Seal in the British Museum. Rome. 1990, ფიგ. 1.

⁴¹ Jamsheed K. Choksky. Sacral Kingship in Sassanian Ira. The Circle of Ancient Iranian Studies. 1998 (http://www.cais-soas.com/CAIS/History/sassanian/sacral_kingship.html).

სი“ თხელი ქსოვილითაა დრპირებული, როგორც ეს კარგად ჩანს არდაშირ I-ის (224-242) საინვესტიტურო რელიეფზე ნაყმ-ე რუსთამიდან, და ხშირად ლენტის ბოლოები და ნაწნავები ახლავს თან.

ასე რომ, როგორც ირკვევა, ჩვენს სავარაუდო პიტიახშს სასანური სამეფო სიმბოლო ამკობს. მაგრამ აშკარად არაირანულია მისი ჩაცმულობა და სხვა აქსესუარები. „გლობუსისა“ და სასანური ნაწნავების გარდა, რომლებიც აშკარად დეკორატიულია, მისი საკუთარი ვარცხნილობა ჩვეულებრივ მოკლეა. განსაკუთრებით სახასიათოა შუბლზე მოკლედ შეჭრილი თმა. „პატრიციანული“ სტილის ვარცხნილობას ჩვენ ყველაგან ვხედავთ გვიანანტიკურ და ადრებიზანტიურ ნიმუშებზე (მაგ., თეოდოსი II-ის გამოსახულება მონეტაზე, კონსულ ფლავიუს ანასტასიუს პრობუსის გამოსახულება სპილოსძვლის საკონსულო დიპტიხზე (V ს.) (სურ. 25) და სხვ.). ბიზანტიური სტილის ვარცხნილობა თუ ჩაცმულობა ადრექრისტიანული ხანის ქართულ ძეგლებზე შედარებით იშვიათად გვხვდება. იბერიელი დიდებულები ამ დროს უფრო მეტად ირანულ სამოსს ატარებენ, თუმცა ასეთი შემთხვევები მაინც გვაქვს (მაგალითად, ზემოთგანხილული სამწევრის ფილა-სტელა).

ქრისტიანული და ზოროასტრული სიმბოლოების საინტერესო სინთეზის მაგალითებს ჩვენ სხვადასხვა კომბინაციების სახით ვხვდებით V-VII სს-ის სხვა რელიეფებზეც.

ერთ-ერთი ასეთია დმანისის მუნიციპალიტეტის სოფ. უკანაგორში აღმოჩენილი სტელის ფრაგმენტი – ბაზა (წითელი ტუფი, 75X75X67 სმ), რომელსაც ვ. ჯაფარიძე V-VI სს-ით ათარიღებს, ნ. შოშიაშვილი კი – VII ს-ით⁴². მის ერთ-ერთ წახნაგზე გამოსახულია წრეში ჩასმული ტოლმკლავა ჯვარი პალმეტებით, რომლის აქეთ-იქით ზოროასტრული წმინდა წასაკრავის ბოლოები მოჩანს.

მეორე ასეთი ძეგლი აღმოჩენილია სოფ. ზემო თმოგვში (ასპინძის მუნიციპალიტეტი, 90X67X67 სმ, VII ს.), რომელზეც მოცემულია მედალიონში ჩასმული ორი ჯვარი ზოროასტრული წასაკრავებით და მათ შორის – ფიგურული კომპოზიცია (დანეილი ღომთა ხაროში, სადაც დანეილს ფრიგიული ქუდი ახურავს).

ეკლესიათა დეკორიდან აღსანიშნავია აკვანებას (VI ს-ის შუა ან ბოლო) ინტერიერში არსებული რელიეფი, წილკნის ტაძრის ტრიუმფალური თაღის ჩამკეტი ქვის მორთულობა, რომელიც უძველეს სამშენებლო ფენას

⁴² ვ. ჯაფარიძე. ადრეული შუა საუკუნეების ძეგლები ქვემო ქართლიდან. თბ. 1981, გვ. 75.

(V ს-ის მიწურულს – VI ს-ის დასაწყისს) განეკუთვნება⁴³, და რელიეფური ფრაგმენტი სოფ. გიულბაგიდან (V ს-ის I ნახ – VI ს-ის I ნახ.)⁴⁴.

წილკნის ეკლესიის ინტერიერში შემორჩენილია სხვა სასანური მოტივებიც. V-VI სს-ის სამშენებლო ფენას განეკუთვნება პილონების კაპიტელების მორთულობის დეტალები – ჯვრის გამოსახულებები ზოროასტრულ წასაკრავთან და ფრთებთან კომბინაციაში. ჯვარი წყვილ მორკალულ ფრთას შორისაა მოქცეული. თითოეული ფრთა ოთხ-ოთხი მსხვილი ბუმბულისგან შედგება და დამახასიათებელი, სპირალისებრად შიდა მხარეს გაღუნული ფორმა აქვს⁴⁵. ასეთი ფრთები სასანური ირანის ხელოვნებაში ხშირად დეამიწის ან მზის გამოსახულებასთან ერთად კომბინაციაში გვხვდება, ან მეფეების გვირგვინებს ამკობს⁴⁶, საქართველოში კი ისინი ჯვრის სიმბოლიკას შეერწყა. ფრთოსანი ჯვრების გამოსახულებები სახეზეა ასევე აზიზას ტაძრის ანტიფიქსებზე (V ს.)⁴⁷.

ირანული, ზოროასტრული მოტივების მხრივ ქართული გლიპტიკის ნიმუშებიდან განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ე. წ. ქართულ-სასანური ვერცხლის დრაქმები – მონეტების ჯგუფი, რომელიც იჭრებოდა ქართლში ერისმთავრების მიერ VI-VII სს-ში სასანური დრაქმების ანალოგიით. ასეთი მონეტების შუბლის მხარეს მოცემულია ირანის შაჰის გამოსახულება, ხოლო ზურგის მხარეს – ცეცხლის საკურთხეველი⁴⁸ და ორი მცველი. ერისმთავრების გურგენისა და ჯუანშერის მონეტებზე საკურთხეველზე ცეცხლია დანთებული, ხოლო სტეფანოზ I-ის დრაქმაზე (დაახლ. 585-592) საკურთხეველზე აღმართულია ქრისტიანობის სიმბოლო – ჯვარი⁴⁹. ამ უკანასკნელ ნიმუშზე

⁴³ როგორც ცნობილია, წილკნის ტაძარი თავდაპირველად ბაზილიკას წარმოადგენდა, რომელიც მოგვიანებით გუმბათიან ნაგებობად გადაკეთდა.

⁴⁴ ფრაგმენტი 1957 წელს იქნა ამოღებული სოფ. გიულბაგის (ქვემო ქართლი) ადმინისტრაციული შენობის კედლიდან, რომელშიც ის დაუტანებიათ, როგორც დეკორატიული ელემენტი. სამწუხაროდ, მისი წარმოშობა უცნობია.

⁴⁵ Н. Чубинашвили. Хандиси, გვ. 70-72; S. H. Rapp Jr. The Sasanian World through Georgian Eyes. Caucasia and the Iranian Commonwealth in Late Antique Georgian Literature. Farnham-Burlington. 2014, გვ. 256.

⁴⁶ M. Compareti. The Spread Wings Motif on Armenian Steles: its Meaning and Parallels in Sasanian Art. Iran and the Caucasus #14. 2010, გვ. 1-18.

⁴⁷ ქ. დიდელაშვილი. საქართველოს შუა საუკუნეების ანტიფიქსების გამოსახულებათა ტიპოლოგიზაციისათვის (<http://saunje.ge/index.php?id=1449&lang=en>).

⁴⁸ საკურთხეველი თავისი ფორმით ანტიკური ხანის ჭედურობის ნიმუშებზე მოცემული გამოსახულებების ანალოგიურია (ბორის, ზღუდერის და არმაზისხევის ვერცხლის თასები (II-III სს.), სადაც საკურთხეველის წინ წმინდა ცხოველი – ცხენია წარმოდგენილი).

⁴⁹ T. Dundua. Georgia within the European Integration as Seen in Coinage. Catalogue of Georgian Coins. Tb. 1999, გვ. 11; S. H. Rapp Jr. The Sasanian World through Georgian Eyes, გვ. 324-328.

გამოსახული საკუთხეველი ნ. ჩუბინაშვილს არასწორად აქვს მოხსენებული როგორც სტელა მასზე აღმართული ჯვრით: რომ ეს ნამდვილად ცეცხლის საკუთხეველია, ამაზე მეტყველებს ორი მცველის გამოსახულება. ანალოგიურ გამოსახულებებს ვხედავთ ასევე სასანურ მონეტებზე.

საინტერესოა, რომ 580-590-იან წლებში, სტეფანოზ I-ის დროიდან, ქართულ მონეტებზე საკუთხეველზე დანთებულ ცეცხლს ჯვარი ცვლის. ყოველივე ეს კარგად ეთანხმება იმ ეპოქის პოლიტიკური ისტორიის რეალებს: ბაპრამ ჩუბინის აჯანყებას, უფლისწულ ზოსრო ფარავიზის გაქცევას ბიზანტიაში და ირანის მიერ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის დათმობას.

დამატებით გვინდა გავამახვილოთ ყურადღება საქართველოში აღმოჩენილი ტორეგტიკის ნიმუშების კიდევ ერთ ჯგუფზე, რომლებზეც მოცემულია ცხენის გამოსახულება საკუთხეველის წინ (ბორის (სურ. 26), არმაზისხევის და ზღუდერის თასები). ეს ნიმუშები II-III სს-ს განეკუთვნება. მათ შორის უადრესი (II ს-ის ბოლო – III ს-ის I ნახ.) და შესრულების მაღალი დონით გამორჩეულია ბორის თასი. მასზე გამოსახული ცხენი, ზოგიერთი მკვლევარის მოსაზრებით, ჯერ კიდევ რიგვედას ტრადიციის თანახმად, ცეცხლის ღვთაების განსახიერებაა, ან მასთან ახლოს მდგომი მითრას წმინდა ცხოველია⁵⁰. ა. ერუსალიმსკაია ყურადღებას ამახვილებს ცხენის ფაფრის სპეციფიკურ ფორმაზე – ის, რაც ბორის და ზღუდერის თასებზე კ. მაჩაბელის მიერ სხივოსან გვირგვინადაა მიჩნეული⁵¹ (მზის ღვთაების ატრიბუტი), ა. იერუსალიმსკაიას აზრით, უბრალოდ ფაფრის მორთულობის სახეა⁵², რომელიც ხშირად გვხვდება პართული და სასანური ხანის გლიპტიკასა და ტორეგტიკაზე (მაგ., ვერცხლის თასზე ბაპრამ გურის (420/421-438/439) ნადირობის სცენით ბრიტანეთის მუზეუმიდან (სურ. 27), ასევე სასანურ თასზე ერმიტაჟის კოლექციიდან (სურ. 28)); მსგავსი ტრადიცია არსებობდა ჩინეთშიც (მაგ., დაახლ. 650 წლით დათარიღებული ცხენების რელიეფები იმპერატორ ტაიძონგის მავზოლეუმიდან (სურ. 29)). პართული ხანის მონეტებზე ასევე ხშირად ვხედავთ ბორის, ზღუდერისა და არმაზისხევის პინაკების ანალოგიურ ცხენის გამოსახულებას⁵³ (სურ. 30). ყოველივე ამის საფუძველზე

⁵⁰ А. Иерусалимская. О серебряном блюде “с конем” из Бори: (Грузия). Памяти Е. В. Зей-маля. сборник статей. СПб. 2004, гл. 50-63, 54-56; R. Girshman. Parthes et Sassanides. Paris. 1962, гл. 48, 68.

⁵¹ К. Мачабели. Позднеантичная торевтика Грузии, гл. 85.

⁵² А. Иерусалимская. О серебряном блюде “с конем” из Бори, гл. 58-59.

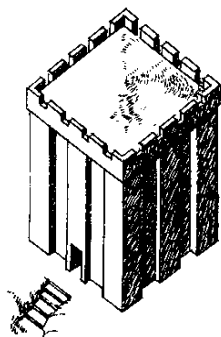
⁵³ W. Wroth. Catalogue of the Coins of Parthia. London. 1908, pl. V, VI, IX, X, XII; D. R. Sear. Greek Coins and their Values. v. II. Asia and North Africa. London. 1979, #7374, гл. 695.

მკვლევარი ბორის თასს, ზედ არსებული არმაზული დამწერლობით შესრულებული წარწერის მიუხედავად⁵⁴, ირანულ ნაწარმად მიიჩნევს. მისი აზრით, ბორის თასი ზღუდერისა და არმაზისხევის პინაკების (ამ უკანასკნელებს ავტორი ადგილობრივ, იბერიულ ნაწარმად თვლის) პროტოტიპი გახდა⁵⁵. შესაძლებელია, ბორის თასი მართლაც ირანული წარმომავლობისაა და წარწერა მას უკანასკნელმა მფლობელმა, იბერიელმა პიტიახშმა გაუკეთა. ყოველ შემთხვევაში, მითრას კულტთან დაკავშირებული წმინდა ცხოველის (ცხენის) და საკურთხევის გამოსახულებები ძველი იბერიის სახვით ხელოვნებაში გავრცელებული მოვლენაა.

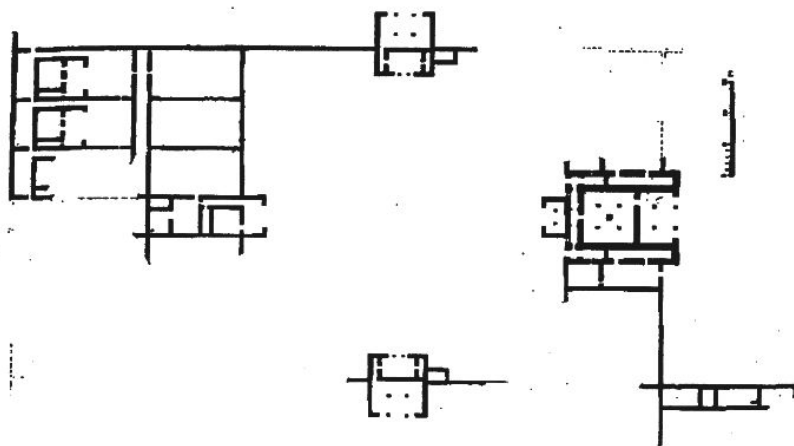
ამრიგად, ანტიკურ და ადრექრისტიანულ ეპოქაში არსებული ქართული-ირანული ინტენსიური კულტურული ურთიერთობები დიდ გავლენას ახდენდა ჩვენს ქვეყანაში არქიტექტურის, რელიეფისა და გამოყენებითი ხელოვნების განვითარებაზე. ამ ურთიერთობების შედეგად წარმოქმნილი სახვითი ხელოვნების ფორმები, სიუჟეტები, სტილური თავისებურებები ძალზე მრავალფეროვანი იყო. რასაკვირველია, წინამდებარე სტატია არ ისახავს მიზნად სრული სურათის წარმოდგენას ანტიკური ხანისა და ადრეული შუა საუკუნეების დიდ ქრონოლოგიურ მონაკვეთში. ჩვენ მხოლოდ ზოგიერთ არქიტექტურულ ფორმასა და კომპოზიციაზე, ცალკეულ დეკორატიულ მოტივზე თუ რელიეფების სიუჟეტზე გავამახვილეთ ყურადღება, რომელშიც, ჩვენი აზრით, საინტერესოდ იკვეთება ძველი საქართველოს ხელოვნებაში შემოჭრილი ისლამამდელი ირანის კულტურის ელემენტები.

⁵⁴ გ. წერეთელი. არმაზის ბილინგვა, გვ. 108.

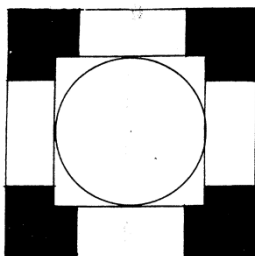
⁵⁵ А. Иерусалимская. О серебряном блюде “с конем” из Бори, гв. 56.

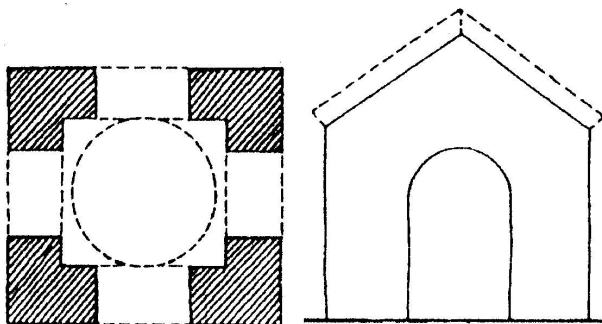
1. სამადლოს კოშკურა ტაძარი (რეკონსტრუქცია ი. გაგოშიძის მიხედვით)

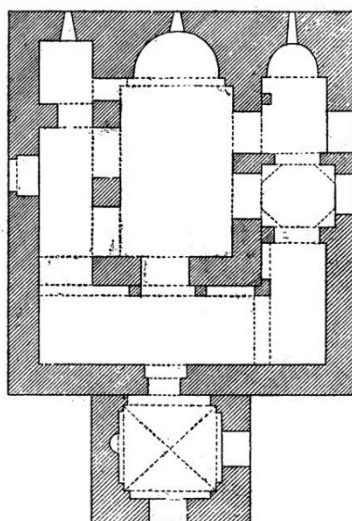
2. დედოფლის მინდორი (გეგმა ი. ციციშვილის მიხედვით)

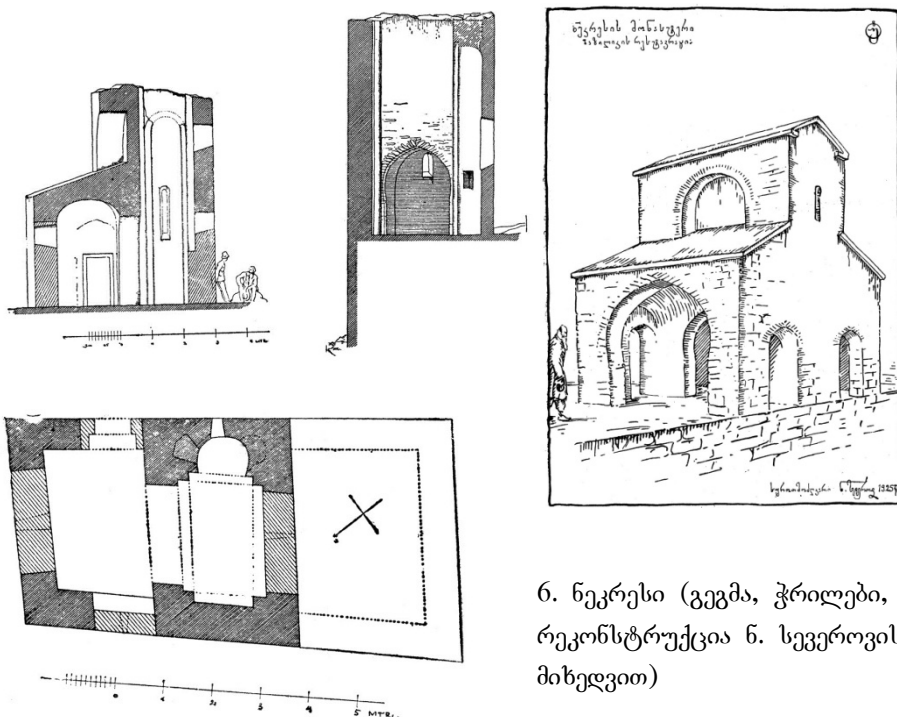
3. ფირუზაბადის ტაძარი

4. ჭერემის ეკლესია

5. მატანის ცხრაკარა

6. ნკრესი (გეგმა, ჭრილები, რეკონსტრუქცია ნ. სევეროვის მიხედვით)

7. მითრას ნადირობის სცენა ღურა ეუროპუსიდან; მითრა-მხედრის გამოსახულება რელიეფზე ნოიენჰაიმიდან.

8. მითრას და ხარის ბრძოლა.
ლევრის მუზეუმი, III ს.

9. „ბანკეტის“ სცენა. ლევრის
მუზეუმი, III ს.

10. მითრას დაბადება.
სან კლემენტეს მითრეუმი,
რომი, III ს.

11. ბაშკიჩეთის სტელა

12. ფაფაკ პიტიაშის თასი

13. ბაჰრამ-ე დილაკის რელიეფი

14. მცხეთის ჯვრის რელიეფი

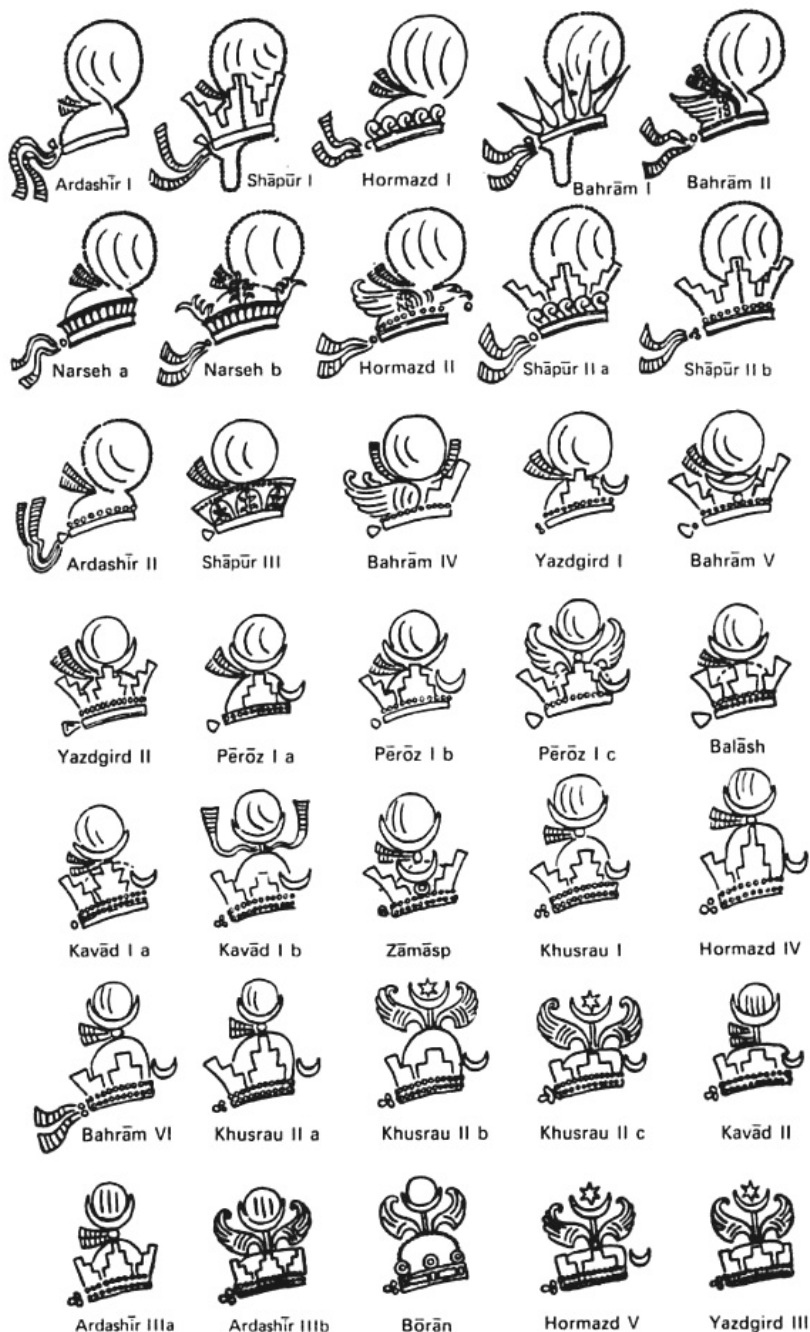

15. სამწევრისის ფილა-სტელა

16. სტელა „ლაშაზი გორადან“

ნინო სილაგაძე. სასანური მოტივები ქართლის (იბერიის) სამეფოს
არქიტექტურისა და სახვითი ხელოვნების ზოგიერთ ნიმუშში

17. სასანიდი მეფეების გვირგვინები რ. გიოზლის მიხედვით

18. ქუშანურ-სასანური მონეტა, III ს.

19. ბაპრამ I-ის მონეტა

20. რელიეფი თაღ-ო-ბოსთანიდან

21. თასი ზოსრო II-ის
ნადირობის სცენით

22. რელიეფი თაღ-ო-ბოსთანიდან

23. გემა შაპურ I-ის და იმპერატორ
ვალერიანეს გამოსახულებებით

24. კონსულ ფლავიუს ანასტასიუს
პრობუსის გამოსახულება
საკონსულო დიპტიხზე

25. ცხენის გამოსახულება
ბორის თასზე

26. თასი ბაპრამ გურის
გამოსახულებით

27. სასანური ვერცხლის თასი
ნადირობის სცენით

28. იმპერატორ ტაიდონგის
მავზოლეუმის რელიეფი

29. მითრიდატე II-ს მონეტა
(პართია), ძვ. წ. 123-88.

Nino Silagadze

Associate Professor

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

SASSANIAN MOTIFS IN ARCHITECTURE AND FINE ART OF THE KINGDOM OF KARTLI (IBERIA)

Summary

For centuries, Georgian states retained close links with the pre-Islamic Iran. In addition to the economy and politics, Georgia and Iran developed strong ties in the cultural sphere as well. Territory of the East Georgia has been under the sphere of influence of the Sassanian Empire in the periods of Late Antiquity and the Early Middle Ages. Iranian culture and Zoroastrianism had strong impact on the Georgian art from these historical periods that is evident in architecture, reliefs, glyptic and other objects of fine and applied arts. Sometimes we can notice also Zoroastrian reminiscences in the first stage of the development of the Christian art in Georgia.

Eastern Georgia (especially regions of Lower and Inner Kartli, and cities like Mtskheta, Tbilisi, Ujarma and others) had Iranian, Zoroastrian population in these periods. Therefore, the map of Georgia is enriched with Iranian toponyms. From the ancient times, there have been fire temples of the different type as well (Samadlo, Tsikhiagora, Dedoflis Mindori etc.). Iranian population, Zoroastrian communities, fire temples and altars are mentioned in many Georgian written sources. Such communities were often multi-ethnic – along with Iranians, they had Georgian members as well.

In a similar vein, we can delineate the group of churches of the early Middle Ages, that has strong influence of Zoroastrian temple architecture – e.g. Tcheremi, Tskhrakara of Matani, Nekresi, Uplistsikhe etc.

In addition, article covers the objects of fine and applied arts, such as reliefs, silverworks, gemstones etc. Such samples possess extremely interesting synthesis of local Georgian art and Sassanian iconographic and decorative motifs: the ways of depiction of characters, their clothes and accessories, Zoroastrian and Christian religious symbols, stylistic peculiarities, ornaments etc.